

تاریخ ادبی ایران

جلد اول

از قدیمترین روزگاران تا زمان فردوسی

مشکل بر

جریان تحول زبان فارسی و سیر عقاید و افکار در ایران

تألیف

پرفسور ادوارد پرون

رحیم بخشسیراچی و تعلیف

علی پاشا صالح

رستگار دانشگاه تهران

از نشریات: کتابخانه ابن سینا

چاپ دوم

تهران ۱۳۳۵

محمد حقیقی ادوارد بروک
المسمى عند اهل الطريقة
بمنظر علی

تصویر و خط پرفسور براون هنگام سیاحت در ایران
(نقل از مجله ایران شهر سال چهارم شماره ۲ صفحه ۸۹ - اول اردیبهشت ۱۳۰۵)

بِنامِ خدایِ یگانه

این ترجمه تا بهر خود، فصاحت و فوایدان با کمال و با کمال است ^{در ایران}

که بیدار آید پرده کس که سال هفتاد و هفتاد ^{بسیار}

اعلام حق در سحر و جادو ^{برای خود}

بندگی و بهرین ^{بزرگوار}

تاریخ علمت خود ^{بسیار}

گفت بسیار ^{بسیار}

نقطه ملک جهان ^{بسیار}

تدوین - آبان ۱۳۳۴ ^{بسیار}

کتابخانه

آثار دیگر مترجم

که چاپ شده است

ترجمه بخشی از کتاب اصول تربیت جسمانی و حفظ الصحه تألیف ولپتون ستاد دانشگاه لیدز (لندن) از انتشارات مجله تعلیم و تربیت فروردین ۱۳۰۶ هجری شمسی .

تصحیح و تجدید نظر در ترجمه کتب آثار ایران (جلد اول ، جزوه دوم ، ۱۳۱۰ هجری شمسی ، جلد دوم ، جزوه اول ، ۱۳۱۸ هجری شمسی) و رساله طاق بستان و بیستون ، ۱۳۱۶ هجری شمسی ، از انتشارات وزارت فرهنگ ، اداره کل باستان شناسی .

شرکت در تألیف شش جلد کتاب انگلیسی برای تدریس در دبیرستانهای کشور ، از انتشارات اداره کل انطباعات وزارت فرهنگ ، ۱۳۲۳ - ۱۳۱۸ هجری شمسی .

تصحیح و تجدید نظر در متن فارسی و ترجمه انگلیسی رساله تعلیمات اکابر در ایران ، چاپ تهران ، ۱۹۳۷ - ۱۹۳۶ میلادی ، از انتشارات وزارت فرهنگ .
مقالات ادبی و تاریخی و تربیتی و اخلاقی در مجله اسپران و آمریکا و مجله آینده و مجله آموزش و پرورش .

آثار دیگر مترجم

که چاپ نشده است

تجدید نظر در ترجمه انگلیسی قانون اساسی ایران و مبهم آن بضمیمه ترجمه نگلیسی اصلاحات و تفسیرات قوانین مزبور . همچنین ترجمه انگلیسی بسیاری از واین دیگر کشور .

ترجمه قسمتی از جلد دوم تاریخ ادبی ایران تألیف پروفیسور براون ، رساله اصول فن خطابه (نظری بسختوری در غرب) زیر چاپ است ،

دیباچہ مترجم پر چاپ دومی

بنام

« خداوند بخشنده دستگیر کریم خطا بخش یوزش پذیر »

هنوز از انتشار چاپ اول این کتاب (آبان ۱۳۳۳ هجری شمسی) چند روزی بیش نگذشته بود که آقای ابراهیم رضانی مدیر سخن دوست و سخن گستر کتابفروشی ابن سینا را بتجدید طبع آن جداً آماده و مصمم یافتم. متأسفانه اجابت پیشنهاد ایشان باعلاقه و شتابی که داشتند در آن روز میسر نشد. یکی از دلائل تأخیر چاپ دوم این بود که لازم دانستم ضمن تجدید نظر از انتقادات اهل مطالعه نیز استفاده کنم.

اجمالاً عزم راسخ و همت ناشر از یک سو و عنایت دانشمندان نیکو سخن از سوی دیگر سبب شد که سرانجام این ترجمه با اصلاحاتی چند بفرزندان روشندان و روشن روان کشور تقدیم گردد.

امیدوارم اگر عمری مانده باشد بیمن توجهات سخن شناسان نکته سنج و سخنی طبع باز هم در راه نقد و تهذیب آن بکوشم.
وما توفیقی الا بالله العلی العظیم.

۲۵ شهریور ۱۳۳۵

علی پاشا صالح

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

و به نعتین

دیباچه مترجم

خوشر آن باشد که سر دلبران گفته آید در حدیث دیگران
مولوی

در اوائل فروردین سال ۱۳۲۸ هجری شمسی یکی از وزیران پیشین فرهنگ که برای نشر کتب و حفظ آثار سری پرشور و ذوقی سرشار دارد نگارنده این سطور را از انتشار ترجمه جلد سوم تاریخ ادبی ایران تألیف پروفیسور ادوارد براون (۱) بقلم خود آگاه ساخت (۲). چندی پیش ترجمه جلد چهارم آن کتاب با اشاره ایشان و بقلم یکی از استادان فقید دانشگاه تهران کسوت طبع پوشیده و از طرف وزارت فرهنگ انتشار یافته بود (۳). ولی جلد اول و دوم مانده بود و گویا داوطلبی برای ترجمه آن پیدا نمیشد. تقدیر چنین بود که بتشویق و ترغیب ایشان قرعه این کار دشوار بنام این خوشه چین خرمن دانشمندان زده شود.

اصولاً همه کتب اساسی و مهمی که مستشرقین درباره ایران نوشته اند و مورد استفاده و استناد بیگانگان است بجهاتی که عیان است و حاجت

Professor Edward Granville Browne, A Literary (1) History of Persia, 4 vols., Cambridge, University Press, 1902-1924.

(۲) جلد سوم تاریخ ادبی ایران تألیف براون، از سعدی تا جامی: ترجمه

با حواشی و تعلیقات بقلم آقای علی اصغر حکمت استاد دانشگاه تهران، چاپ وزارت فرهنگ، ۱۳۲۷ هجری شمسی.

(۳) ترجمه جلد چهارم تاریخ ادبی ایران تألیف براون بقلم رشید یاسمی،

سال ۱۳۱۶ هجری شمسی.

به بیان ندارد باید برای آگاهی عموم مردم ایران بفارسی صحیح و سلیس ترجمه شود و از طرف دانشمندان کشور مورد مطالعه عمیق و انتقاد دقیق قرار گیرد تا همه بدانند دیگران در حق ما چه گفته‌اند و چه نوشته‌اند و گمان ندارم احدی منکر اهمیت و ضرورت این کار باشد. ما اکثر العین و قل الاعتبار! جهان سربس عبرت است و بهره ما غفلت!

خلاصه دیری نپائید که شورای عالی فرهنگ و مرحوم دکتر عبدالحمید اعظم زنگنه وزیر فرهنگ وقت و رئیس دانشکده حقوق و آقای دکتر علی فرهمندی مدیر کل نگارش و هنرهای زیبا در آن زمان و تنی چند از اکابر اهل علم و معارف پروران این ذره بی‌مقدار را شرمندۀ عنایت و رهین عاطفت خود ساختند و در نتیجه بتکلیف وزارت فرهنگ کمترین خدمتگزار فرهنگیان این بارگران را فارغ از مطلق تخیلات و توهمات و تصوّرات سیاسی بمفهوم اتم و اکمل و اصح این کلمات پذیرفت. ازینرو باید صاف و صریح گفت:

« ما قصه سکندر و دارا نخوانده‌ایم

از ما بجز حکایت مهر و وفا می‌پرس

« خواهی که روشنت شود احوال سر عشق

از شمع پرس قصه ز باد صبا می‌پرس »

سالی دو سپری گشت و هنوز این ترجمه به نیمه نرسیده بود که دامنه اختلافات میان دولتین ایران و انگلستان کشیده شد و روز بروز شدت یافت تا آنجا که رشته روابط یکسره گسسته گشت. لکن نگارنده را چون در این کار هیچ نظری جز نظر علمی و ادبی نبود دنباله این خدمت فرهنگی قطع نشد.

در این هنگام کلمات علامه فقید و ادیب اریب محمد بن عبدالوهاب ابن عبدالعلی قزوینی بخاطر رسید که گفته بود مؤلف این کتاب «تمام هم

و جميع اوقات عزيز خود را صرف دفاع از حقوق عدالت
خواهان و تقويت مطالبات مشروعه ايران نموده و با يك
تلاش وسعي فوق العاده و يك پشت كار حيرت انگيزي
كه از خصايص خود وي بود از نشر مقالات در جرايد
و تاليف رسائل و القاء خطب در محافل سياسي انگلستان
و غير ذلك از وسائل دقيقه كوتاهي نميكرده است (۱)»

نظر قزوینی
و چند تن
از سخنوران
ایران درباره
براون

ارباب فضل و ادب بلا شك باحوال وي كم و بيش آگاهند .
نگارنده مستقيماً اطلاعاتي ندارم و براون را تنها از آثار ادبي او ميشناسم
و با خود او هيچگونه آشنائي نداشته ام . بنا بر اين ناچار از گفته هاي
ديگران استفاده ميكنم .

مرحوم قزوینی در جای دیگر گفته است (۲) : «... اما خدمات
ادبی و علمی آن مرحوم را بجزرات ميتوانم سو گند بخورم كه مابین جمیع
مستشرقین اروپا و آمریکا چه از گذشتگان و چه از معاصرین مطلقاً و اصلاً
و بلا استثناء هیچکس این همه زحمت در این راه نکشیده است و هیچکس
يك عمر تمام را از سن ۱۸ سالگی تا آخرین دقیقه حیات شصت و چهار
ساله خود بدون سستی و بدون خستگی با تمام قوای معنوی و مادی
خود صرف احیای آثار ادبی ایران نکرده است و هیچکس اینهمه مساعدت
مالي و مخارج گزاف برای طبع و تصحيح کتب نفیسه فارسی از کیسه
شخصی خود بخود هموار ننموده است ...»

« محبت او بعالم اسلام عموماً و بايران و ايرانيان خصوصاً فی الحقیقه

(۱) المعجم فی معانی اشعار العجم تألیف شمس الدین محمد بن قیس الرازی ،
چاپ بیروت ۱۳۲۷ هجری ، مقدمه کتاب بقلم مرحوم قزوینی .

(۲) مجله ایران شهر شماره ۲ ، اول اردیبهشت ۱۳۰۵ سال چهارم ، صفحات
۷۵ ببعده و بیست مقاله قزوینی جزء دوم باهتمام عباس اقبال آشتیانی استاد فقید
دانشگاه تهران ، مطبعه مجلس ، سال ۱۳۱۳ هجری شمسی ، صفحات ۲۲۶ و ۲۲۷
و ۲۳۲ .

خدای نداشت و هیچ غرض مادی عملی از قبیل جاه یا مال یا سیاست یا خدمت بوطن خود و امثال ذلک که در آن ملحوظ نبود بلکه جز احساسات قلبی و انجذاب نفسانی یعنی عشق بهر چه خوب و ظریف و جمیل و حق و راست است و تنفر از هر چه عکس آنهاست محمل دیگری نداشت . . .

« فی الواقع وجود مرحوم براون برای ایران یک نعمت خداداد و گنج باد آورد بود . آخر چه عجب تر از این که یک مردی از یک ملتی اجنبی آن هم از اعظم علماء و نویسندگان آن ملت در تمام عمر خود طرفداری از ملت و مملکت ما بنماید و محض خاطر ما با ملت و مملکت خودش طرف باشد و بر اعمال آنها انتقاد و اعتراض کند؟ . . .

« برای تصور اجمالی از جنبه ادبی حیات آن مرحوم که جنبه اساسی و شغل اصلی و مستغرق جمیع مدت عمر او بود از سن ۱۸ سالگی که شروع بتعلم زبان فارسی نمود تا آخرین دقیقه حیات باید نظری افکند بمؤلفات جلیله عدیده آن مرحوم در این رشته که عده آنها دوازده کتاب بزرگ و بیست و دو رساله است (۱) و شاهکار آنها کتاب « تاریخ ادبیات ایران » است در چهار جلد بزرگ که آنها را از سنوات ۱۹۰۲ الی ۱۹۲۴ میلادی (۱۳۲۰ تا ۱۳۴۳ هجری) بطبع رسانده است و عدد صفحات آن قریب دو هزار و سیصد صفحه است و این کتاب مهم در خصوص ادبیات زبان ما نه تنها در اروپا در باب خود یگانه و منحصر بفرد است و هیچکس از مستشرقین قبل از او مثل آن یا قریب بآن تألیف ننموده است بلکه بین خود فارسی زبانان چنانکه همه کس میداند تا کنون هیچ چنین کتابی با این نظم و ترتیب عجیب و با این بسط و تفصیل حاوی این همه اطلاعات مهمه نادره که نتیجه سی چهار سال زحمت و تتبع آن هم از مثل یک چنان علامه ذو فنون عالم بالسنه مختلفه ایست اصلاً و ابداً

---

(۱) مؤلفات سیاسی او و مؤلفات راجع به بایبه و تمدن فارسی که تصحیح و طبع نموده در این حساب داخل نیست . فقط کتب و رسائل ادبی مقصود است .

بعرصه ظهور نیامده است و اصلاً این نوع تألیفات متنوع محیط که در آن واحد هم تاریخ است هم رجال و هم ادبیات و هم تذکره الشعراء و هم معجم الادباء و هم منتخب الاشعار و هم جامع الحکایات و هزار مزایا و محاسن دیگر مابین ما تا کنون مرسوم نبوده است و البته شایسته است که این کتاب با اندکی جرح و تعدیل بفارسی ترجمه شود و در میان ایرانیان منتشر گردد تا نمونه‌های از وضع تاریخ ادبیات نویسی بطرز اروپا بدست مردم بیاید . . . »

گفته اند علاقه بر اوان بزبان و ادبیات ایرانی بدرجه ای بود که وقتی یکنفر خارجی که هم فارسی میدانست و هم انگلیسی با او بانگلیسی حرف زد وی بفارسی جواب داد و گفت : « خوب است فارسی حرف بزیم ، بعقیده من هر کس فارسی نداند انسان کامل نیست ! » (۱) آقای محمود محمود نیز در جلد پنجم فصل شصت و سوم کتاب تاریخ روابط سیاسی (چاپ تهران ، شهریور ۱۳۳۱) دربارهٔ پروفیسور براون تقریباً نظیر عقیده فروینی را اظهار داشته است : « عمر اتحاد دولتین روس و انگلیس قریب بسده سال طول کشید . در این مدت ملت ایران بدترین روزهای پر خوف و وحشت را گذرانید . در آن ایام فقط پروفیسور براون بود که ناله های مردم ایران را بگوش جهانیان میرسانید . ملت ایران هیچوقت زحمات و خدمات این مرد بزرگوار را فراموش نخواهد کرد و همیشه در خاطر ایرانیان دلسوزیهای او نست بسایران باقی خواهد بود . »

گروهی دیگر مؤلف را در ردیف عوامل سیاست میشناسند و تحقیقات و تتبعات ویرا خالی از نظر سیاسی نمیدانند . اما نگارندهٔ این سطور

---

(۱) ضمیمهٔ مجلهٔ تعلیم و تربیت ، خطابهٔ آقای سید حسن تقی زاده در سوگواری انجمن ادبی ایران در فوت پروفیسور ادوارد براون مستشرق ایراندوست ۲۶ دیماه ۱۳۰۴ ، مطبعةٔ فاروس ، تهران .

مطلقاً در مقام تأیید یا تردید این اقوال و یا در صراط تحریر و تحقیق احوال یا در صدد سنجش وی با دیگران نبوده و نیست. بدیهی است چنانچه رنگ سیاست داشته است لزوم آگاهی بطرز فکر او و چندین باشد. لذا بنقل گفتار نویسنده دیگری که با وی آشنائی کافی داشته است قناعت میشود:

آقای دکتر محمود افشار معلون سابق وزارت فرهنگ و مدیر نکته سنج مجله وزین آینده که بیاس خدمات مؤلف بایران رساله کترای خود را در باره سیاست اروپا در این کشور (۱) بوی اهدا نموده بود چنین گوید (۲):

«... پس مستشرق نامی در مخالفت با سیاست دولت خود تنها مدافعه از حقوق سیاسی ما نمیکرده، بلکه چون مصلحت انگلیس را نیز در نگاهداری ایران دانسته بود بگفته معروف بیک تیر دو نشان میزد: هم حقوق حقه ما را دفاع میکرد هم مصالح واقعی مملکت خویش را... رویه دوستانه ای را که نسبت بایران او و همفکران وی در انگلستان تبلیغ و ترویج میکردند بالطبع سیاست نا مساعدی را که پاره ای اوقات حکومت لندن نسبت بایران بکار میبرد تلافی کرده و خشمی را که ناگزیر در میان ایرانیان تولید میکرد از شدت میانداخت و شک نیست که حکومت انگلستان استفاده خود را مینمود... مقصود آنکه پروفیسور براون پیش و بیش از ایران دوستی قطعاً وطن دوستی داشته باشد. البته ما نمیخواهیم که از این گفتن خردلی از مقدار او بکاهیم، بلکه بالعکس اگر جز این بود در خوبی عقیده ما نسبت باوستی رنج میداد. گر یک نفر روسی یا انگلیسی یا فرانسوی بمملکت ما خدمتی کند که

La Politique Européenne en Perse (۱).

(Thèse Présentée à l'Université de Lausanne), Berlin, 1921.

(۲) مجله آینده، مجلد اول، سال نخستین، صفحات ۴۴ تا ۴۶، شماره هفتم.

آن خدمت خیانتی بوطنش باشد ممکن است حکومت ما از آن خدمت سود ببرد اما البته در نظر ما برای آنکس قدر و منزلتی نخواهد بود . خود پروفیسور هم در پاره‌ای از نگارشهای خود این نکته را رسانیده است . چنانکه در کتابچه بحران دسامبر ۱۹۱۱ در ایران در صفحه ۱۵ مینویسد : الی آخر . «

در این باب اطالۀ کلام بیش از این جائز نیست . سخنوران نکته دان ایران و دیگر بلاد جهان بتفصیل فراوان در احوال وی بسط مقال داده‌اند . حتی شادروان میرزا ابوالقاسم عارف قزوینی هم اشعاری در ستایش وی سروده است * . لذا برای اجتناب از اطناب در ذیل صفحه صورتی از مقالات و رسالات مربوطه درج میشود (۱) .

---

* در جشن شصتمین سال تولد پروفیسور براون که در انجمن ادبی ایران برپا شد به پیشنهاد مرحوم حاجی میرزا یحیی دولت آبادی آقای دکتر عیسی صدیق منظوماتی را که ادبانه و سخنگویان ایران در ستایش وی سروده بودند بطور مرقع بخط زیبای مرحوم عمادالکتاب پس از تذهیب در یک جلد سوخته باقاب خاتم گرد آورده و به کبریج فرستاد .

(۱) فهرست رسالات و مقالات چاپ شده درباره ادوارد براون :

- ۱ - مقالات محمدبن عبدالوهاب قزوینی در سال چهارم مجله ایران شهر .
  - ۲ - بیست مقاله محمدبن عبدالوهاب قزوینی باهتمام استاد اقبال آشتیانی .
  - ۳ - مقدمه قزوینی بر کتاب المعجم فی معانی اشعار العجم تألیف شمس الدین محمدبن قیس الرازی چاپ بیروت ۱۳۲۷ .
  - ۴ - خطابه آقای سید حسن تقی زاده که در انجمن ادبی ایران در ۲۶ دیماه ۱۳۰۴ ایراد شده است ، ضمیمه مجله تعلیم و تربیت ، مطبعه فاروس تهران .
  - ۵ - مقدمه ترجمه جلد چهارم تاریخ ادبیات ایران بقلم مرحوم رشید یاسمی ، چاپ تهران ، ۱۳۱۶ شمسی .
  - ۶ - مقدمه ترجمه جلد سوم تاریخ ادبیات ایران بقلم آقای علی اصغر حکمت چاپ تهران ، ۱۳۲۷ شمسی .
  - ۷ - مجله تعلیم و تربیت رساله جداگانه شرح مجلس سوگواری آن مرحوم .
  - ۸ - ترجمه قسمتی از این کتاب بقلم آقای دکتر سیف پور فاطمی چاپ اصفهان که متأسفانه ندیده‌ام . بقرار اظهار آقای سلطان محمد عامری قسمتی از جلد اول را نیز خود ایشان ترجمه نموده‌اند ولی تا این تاریخ بطبع نرسیده است .
- (بقیه پاورقی در صفحه نه)

بنابر این مقدمات نویسنده‌ای که کتابها در فضیلت فرهنگ ایران -
زمین پرداخته و عمری بستایش حضارت این مرز و بوم همت گماشته، اگر
باقضای حس ملیت و عرق قومیت احیاناً در خلال این صفحات قوم خود
را در یکی دو جا ستوده است عجب نباشد و جز این هم انتظار نباید داشت.
بیاری خداوند یگانه در ترجمه این کتاب نهایت امانت را
بکار بستم و با این بضاعت مزجات تا آنجا که مقدور بود برای رفع
شبهات از آراء علمیه و تحقیقات جدیده استفاده کردم
آئین ترجمه و حواشی و تعلیقات لازمه افزودم و سیاست و مذهب
اشخاص مطلقاً توجه نداشتم، ولی هیچگونه تسامح و تعلل و تصرفی را

(بقیه یاورقی از صفحه هشت)

- ۹ - مقاله پروفیسور مینزد در مجله روز گارنو، ج. ۱. شماره ۲، پائیز ۱۹۴۱.
- ۱۰ - مقاله آقای مجتبی مینوی در مجله روز گار نو ج. ۱. شماره ۲.
- ۱۱ - مقدمه سردنيسن راس بر چاپ سوم کتاب يكسال در میان ایرانیان ۱۹۵۰ میلادی.
- ۱۲ - مجله آینده سلسله مقالات آقای دکتر محمود افشار، سال نخستین، شماره ۳، صفحات ۲۱۰ تا ۲۱۵ و شماره ۴ صفحات ۲۸۰ تا ۲۸۳ و شماره ۷ صفحات ۴۴۴ تا ۴۴۸.
- ۱۳ - مجله یادگار: مکتوب مرحوم ادوارد براون برحوم آخوند ملا محمد کاظم خراسانی و جواب آن - شماره ۲، صفحات ۴۶ تا ۵۱.
- ۱۴ - مجله ارمغان سال دوم، شماره ۶۵، صفحات ۳۴ تا ۴۲.
- ۱۵ - مجله جهان نو: مقالات آقای ایرج افشار در باره براون و ایران (صفحه ۱۷۵ و ۱۷۶ سال چهارم، شماره هفتم) مرداد ماه ۱۳۲۸ و در وصف پاریس (سال پنجم شهریور و مهر ماه ۱۳۲۹ شماره ششم).
- ۱۶ - کتاب تاریخ روابط سیاسی بقلم آقای محمود محمود، جلد پنجم فصل شصت و سوم، چاپ تهران، شهریور ۱۳۳۱.
- ۱۷ - ترجمه جلد اول این کتاب بزبان اردو بقلم سید سجاد حسین، (جامعه عثمانیه حیدرآباد دکن) چاپ دکن سنه ۱۹۳۲ مسیحی.
- ۱۸ - کتاب مستشرقین انگلیسی تألیف پروفیسور آربری طبع لندن ۱۹۴۳.
- ۱۹ - ترجمه فارسی کتاب انقلاب ایران تألیف براون، حواشی بقلم آقای احمد یزوه، ۱۳۲۹ هجری شمسی.
- ۲۰ - کتاب يكسال در میان ایرانیان ترجمه با حواشی بقلم آقای ذبیح الله منصوری سال ۱۳۳۰ هجری شمسی، چاپ تهران، کانون معرفت

در ترجمه متن جوائز ندهانستم . همه لغزشکاریم . همه گسرفتار سهو
و نسیانیم . **خطای مترجم را بر مؤلف و خطای مؤلف را بر مترجم**
نویسند . پس اگر احیاناً اشتباهی از طرف مؤلف روی دهد مترجم
نباید به خیانت در امانت گراید و چنانچه مترجم از عهدهٔ احقاق حق
و ابطال باطل برآید شایسته است ذیل صفحات برد مطالب و رفع معایب
بیزدازد ، کما آنکه ارباب مقالات اسلامی مانند نوبختی و شیخ مفید
و سید مرتضی و عبدالجلیل رازی و علامهٔ حلی و قاضی نورالله شوشتری
تهمات و نسبت‌های ناروای مخالفین را در مصنفات خود نقل و با اقامه
دلائل محکمه و براهین متقنه رد کرده‌اند . بالاتر اینکه در کلام‌الله مجید
نیز نقل کفر از زبان کافران شده است .

لکن چنانکه گفته شد مؤلف توانای این کتاب را در جامعهٔ مستشرقین
و عالم علم و ادب و ایرانشناسی مقام و منزلتی است و بکلماتش استناد
کنند . پس دقت بیشتری لازم بود . و بدینرو از ارباب فضل و کرم
مدد خواستم و باز هم مدد می‌خواهم تاخدای نخواستہ حقی باطل و باطلی
حق جلوه گر نشود .

دیگر اینکه هر جا مؤلف از نویسندگان و سخن‌سرایان و عرفاء
و حکماء استشهاد کرده است سعی داشته‌ام حتی القوه متون را از منابع
و مراجع اصلی بیاورم . مع‌الاسف در بعض موارد مأخذ
حقشناسی و مصادر را ذکر نکرده بود . ناچار بهر کتابخانه و کتابدار
و کتابشناسی که دست یافتم توسل جستیم و در این
راه نیز رهین منت بسیاری از فضلاء عالیقدر میباشم . . . . .

(بقیهٔ پاورقی از صفحهٔ نه)

۲۱ - کتاب کارهای ناتمام تألیف سرهنک بانسال مترجم مخصوص ویلسون رئیس جمهوری
پشین آمریکا که بعد از جنگ بین‌الملل دوم چاپ شده است . (ترجمهٔ قسمتی از آن در
مقالهٔ ترانهٔ صلح بقلم مترجم جلد اول تاریخ ادبی ایران در شمارهٔ ۱۵ فروردین
۱۳۲۶ مجلهٔ ایران و آمریکا انتشار یافته است) .

بالاخص علامه نبیل آقای سید حسن تقی زاده رئیس سابق مجلس سنا را برنگارنده منتهی بزرگ است که با اشتغالات مهم علمی و ادبی این صحائف را با صبر و حوصله ای که خاص ایشان است مطالعه فرموده و عقائد گرانبهای خود را بدان افزوده اند و از استاد سختور آقای بدیع الزمان فرزانفر رئیس دانشمند دانشکده معقول و منقول که جزوات مربوط باسلام را بررسی و اظهار نظر فرموده اند و همچنین از آقای دکتر احسان یارشاطر دانشیار اوستا در دانشگاه تهران که یادداشت‌هایی درباره تحقیقات جدید در قسمتهای مربوط به اوستا و پهلوی تهیه کردند تشکر قلبی دارم و عقیده هر کدام را بنام خودشان ذیل صفحات آورده ام. همچنین از وزراء و اولیاء وزارت فرهنگ که در این مدت نگارنده را در اینکار مورد تشویق قرار دادند و از آقای دکتر مهدی بیانی رئیس کتابخانه ملی وزارت فرهنگ و کارکنان فاضل و نکته دان کتابخانه دانشکده حقوق آقایان حکمت آل آقا و محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار که در یافتن بعض منابع مرا با گشاده رویی مدد نمودند . . . . . سپاس فراوان دارم (۱).

از خوانندگان ارجمند و علماء متبع و فضلاء محقق و دوستان سخن سنج خواهشمندم این داستان را که در حقیقت نقد حال ماست بیدیده تحقیق و دقت بنگرند و باتذکر سهو ها و لغزشها و تصحیح آنچه تا صواب است بر این بنده شرمنده منت نهند تا هر گاه بار دیگر چاپ شود بر رفع نواقص و تنقیح و تهذیب آن حتی المقدور اقدام شود.

---

(۱) مترجم کتاب از زحمات متصدیان چاپ دوم و کارکنان چاپخانه مجلس شورای ملی علی الخصوص آقایان علی اکبر شاهمیری مدیر تصحیح و مهدی براتی معاون ایشان و احمد درویش مسئول حروفچینی و نصرت الله نیکفر مسئول ماشینخانه که با علاقمندی و دقت نظر در کمترین مدت چاپ این کتاب را انجام دادند تشکر بسیار دارد.

چون سخن در ایراندوستی و تحقیقات در ایرانشناسی است این
تهیدست را عقیده آنست که برای تشیید مبانی فرهنگ ملی باید به چیز توجه
درس عبرت مخصوص مبذول گردد و این سه از راه تسهیل و تعمیم
تعلیمات و توسعه انتشارات امکان پذیرد و جوانان با کدل
و پیا کنهاد را تنبه و عبرتی عظیم باشد: اول تقویت و تحکیم ارکان حق پرستی
و ایمان؛ دوم شناساندن اهمیت ایران به نسل جوان؛ سوم برانگیختن نیروی
کار و کوشش. برای وصول باین هدف بچند چیز عنایت بیشتری باید
داشت: ترویج زبان و ادبیات فارسی، بررسیهای دقیق در جغرافیای
اقتصادی و طبیعی و صنعتی و فلاحتی و سیاسی و نظامی کشور، تحلیل
سرگذشتهای عبرت انگیز، بیان علل لشک ماندن قافله ایران و پیشرفت
برق آسای دیگران، راز جوئی در فراز و نشیب ها و پست و بلندیهای
تاریخ و بحث استدلالی در سیر معنویات و تحقیق اینکه چرا با آن گذشته
درخشان و خدمات مهم علمی و فرهنگی و هنری بتمدن جهان هنوز بخود
نیامده ایم که کاروان رفته و بیابان در پیش است و ما در خوابیم.

غزل سرای شیرین سخن شیراز بما گفته است:

نقطه عشق نمودم بتو هان سهو مکن

ورنه چون بنگری از دائره بیرون باشی!

سپاس و ستایش خداوند بزرگی راست که دلهای پاک را از مهر
ایران آکنده و نور ایمان در جانهای آگاه افکنده است. باشد که ریشه
نفاق را ازین آب و خاک بر کند و پرا کندگی را از ماد دور
کند و دعای خیر داریوش کبیر را که بر دیوار جنوبی

پایان سخن

قصر تخت جمشید منقور است اجابت فرماید که بتضرع و زاری دست
انابت بدرگاه حضرت باری برده و گفته است: « اهورمزدا این کشور را

از سپاه دشمن و از خشکسالی و از دروغ محفوظ بدارد . ، (۱) چنانکه
حق سبحانه و تعالی خود در قرآن کریم فرماید : *لله ملك السموات والارض
وما فيهن* و هو علی کل شیء قدير . امید که سوزدل و اشک روان و ناله

(۱) آقای حسین علا وزیر دانشمند دربار پهلوی این جمله نغز و دلنشین را با
ذوق و سلیقه سرشاری که خاص ایشانست ضمن تیریکه سال نو در فروردین ۱۳۳۲
برای دوستان خود نوشته بودند .

رجوع کنید به :

۱ - کتاب متمم میخی تألیف تولمن استاد زبان و ادبیات یونانی در دانشگاه
و ندریلت آمریکا ، ۱۹۱۹ میلادی *Cuneiform Supplement by Herbert
Cushing Tolman, Vanderbilt University, Nashville, Tennessee,
1919.*

۲ - ترجمه لغت به لغت از فارسی باستانی نقل از ایران کوده شماره ۱ صفحه
۸۶ گرد آورده های آقای دکتر محمد مقدم استاد زبان شناسی در دانشگاه تهران ، تهران
امرداد ۱۳۱۳ یزدگری (۱۳۲۳ هجری شمسی) ،

« گوید داریوش شاه مرا اهور مزدا پستی برد باویس بنان وین دهیورا اهور
مزد پیاید از هین ، از دشیاری ، از دروغ . بدین دهیو میاید مه هین ، مه دشیاری ،
مه دروغ . »

دهیو = سرزمین ، استان . هین = سپاه ، دشمن

ویس = دودمان شاهی دشیاری = بدسالی

بنان = خداوندان

ترجمه آقای دکتر یارشاطر : « این عبارت متعلق به کتیبه ای در ۲۴ خط کوتاه
فقط بزبان فارسی باستان (بدون ترجمه عیلامی و بابلی) که بر دیوار جنوبی قصر داریوش
نقش شده است . ترجمه دقیق عبارت (از آخر سطر ۱۰ تا کلمه اول سطر ۱۸) اینست :
« . . . اهورامزدا این کشور را از سپاه (دشمن) و از خشکسالی و از دروغ محفوظ
بدارد . » برای ملاحظه همه کتیبه رجوع شود به صفحه ۱۳۵ کتاب کنت درباره
فارسی باستان : و همچنین به تولمن (صفحات ۳۸ - ۳۶) :

R. G. Kent, *Old Persian*, New York, 1950. H. C. Tolman,
Ancient Persian Lexicon, New York, 1908.

لغتی که سپاه ترجمه شده *haina-* است برابر *hen* در پهلوی و *Séna-* در سانسکریت
و *haena-* در اوستائی . لغت دشمن در متن وجود ندارد .

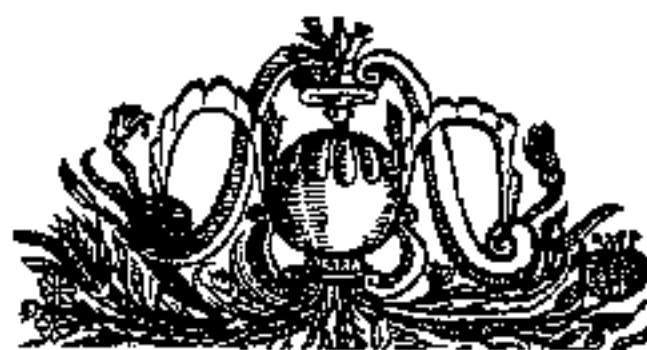
کتاب شرح اجزائی آثار تخت جمشید تألیف آقای سید محمد تقی مصطفوی
رئیس اداره کل باستان شناسی چاپ تهران فروردین ماه ۱۳۳۰ شمسی نیز دیده شود .

- چهارده -

شعبه و آه سحر. گناه پرهیز کاران در دریای بیکران فضل و کرمش بکار
آید و دزدقوم ستمیده ما بر رحمت نظر آورد و مرزو بوم ما را از اهریمن
فتنه و فساد نگهدارد و فرزندان وطن را بهمدلی و همزبانی و حقیقت‌شناسی
و حقگوئی رهنمون گردد و از خطر گمراهی حفظ کند و حقیقت‌بزرگی
را که در این کلام آسمانی است در دل و جان همه جهانیان جای دهد:
ان الانسان لفي خسر الا الذين آمنوا و عملوا الصالحات و تواصوا
بالحق و تواصوا بالصبر.

علی پاشا صالح

تهران - آبان ماه ۱۳۳۳ هجری شمسی

فهرست ابواب و فصول و موضوعات

<u>صفحه</u>	
يك	دیباجة مترجم (چاپ دوم) :
دو تا چهارده	دیباجة مترجم (چاپ اول) :
دو	علت ترجمه كتاب
چهار	نظر قزوینی و چند تن از سخنوران ایران درباره براون
نه	آئین ترجمه
ده	حقیقت‌شناسی
دوازده	درس عبرت
دوازده	پایان سخن
پانزده تا سی و يك	فهرست ابواب و فصول و موضوعات
سی و دو	فهرست تصاویر
۱ - ۶	دیباجة مؤلف

باب اول

در اصل و مبدأ و تاریخ عمومی مردم و زبانها و ادبیات ایران

۹ - ۶۱	فصل اول : مقدمه
۹	هدف كتاب
۱۰	معنای لفظ انگلیسی «پرسن» (Persian)
۱۱	زبان فارسی در زمان هخامنشیان
۱۲	انقطاع سلسله آثار مکتوبه زبان فارسی
۱۳	ادوار تکامل زبان فارسی
۱۳	فارسی باستان یا فرس قدیم
۱۵	فارسی میانه یا پهلوی
۱۶	فارسی جدید
۱۷	بی میلی نسبت به رسم الخط سایر ادیان
۱۷	علل منسوخ شدن سریع خط پهلوی

صفحه	
۲۱	آغاز ادبیات جدید فارسی
۲۱	نثر
۲۱	نظم
۲۶	باربد سراینده عهد ساسانی (۵۹۰ تا ۶۲۷ میلادی)
۳۱	نظروسیعتری مردم ایران
۳۲	منابع تاریخ ماد
۳۲	آثار آشوریان
۳۳	آثار یهود
۳۳	مآثر یونانی ، هرودوت و کته زیاس
۳۴	یروسوس
۳۴	دیوکوس
۳۵	فرا ارتس
۳۵	کیاگزارس
۳۵	استیاگ
۳۶	زبان مادیها
۳۷	نظر آیر که مادیها از نژاد توران بوده اند
۳۹	نظر دارمستر
۴۰	اوستا
۴۳	هوار نظر دارمستر را میرووراند
۴۶	کیش ایرانیان باستان ، زردشت
۴۹	نتیجه مطالعات جکسون
۵۰	اصابت رأی جکسون
۵۱	لفظ مغ بطرز شایان توجهی در اوستا آمده است
۵۱	اسمردیس دروغی
۵۲	نقل از کتیبه داریوش
۵۴	مادیهای دیگری که مدعی تخت و تاج شدند و داریوش آنها را قلع و قمع ساخت
۵۵	ادوار ماقبل ماد و تاریخ نژاد ایران
۵۵	فرضیه مکس مولر
۵۵	دوره نفوذ آشوریان

فصل دوم : کشف و ترجمه کتیبه‌ها و اسناد ایران باستان

۱۳۴ - ۶۲

با سایر مطالب مربوط بزبان‌شناسی

۶۲

مجمعی از پیشرفت مطالعات شرقی در اروپا

۶۳

قرن دوازدهم مسیحی

۶۳

قرن سیزدهم مسیحی

۶۳

قرن چهاردهم مسیحی

۶۴

قرن شانزدهم مسیحی

۶۵

قرن هفدهم

۶۵

تامس هاید

۶۸

هاید از هیچیک از سه زبان قدیم ایران اطلاعی نداشت

۷۰

آنکتیل دوپرون (۱۷۷۱ - ۱۷۵۴ میلادی)

۷۱

حوادث سفر آنکتیل

۷۳

کتاب آنکتیل

۷۵

کتاب آنکتیل چگونه استقبال شد

۷۶

سرویلیم جونز

۷۷

دفاع از آنکتیل

۸۳

انتقام روزگار

۸۵

زود باوری و بدبینی بیجای سرویلیم جونز

۸۶

عقیده مبالغه آمیز سرویلیم جونز درباره ارزش دساتیرودستان

۸۶

تصورات سرویلیم جونز درباره تاریخ ایران باستان

۸۷

اشتباهات سرویلیم جونز

۸۸

نفوذ کلام سرویلیم جونز

۹۰

خاطرات دوساسی درباره آثار عتیق ایران (۱۷۹۳ مسیحی)

۹۲

کتیبه‌های پهلوی

۹۲

سن بارتلمی

۹۳

قرائت کتیبه‌های قدیم ایران بوسیله گروتفند

۹۴

نظر کلی گروتفند

۹۴

طرز کار گروتفند

۹۶

نتیجه مطالعات گروتفند

۹۸

قدر و منزلت کارهای گروتفند

۹۸

تحقیقات رالنسون و بورنوف و لاسن

صفحه	
۱۰۰	پیشرفت تحقیقات دربارهٔ یارسی باستان
۱۰۱	خرضیهٔ آیدر دربارهٔ اصل الفباء میخی یارسی
۱۰۳	تغوذ آشوری در ایران
۱۰۴	بحث در یکی از ممیزات خط پهلوی
۱۰۵	پیشرفت مطالعات مربوط به اوستا
۱۰۶	جنگ طرائق
۱۰۹	ادامهٔ کشف رموز پهلوی
۱۱۰	کتیبه‌های ساسانی نقش رستم
۱۱۲	استفاده از تحقیقات دوساسی در سکه‌شناسی
۱۱۲	کتیبه‌ها و کتابهای پهلوی
۱۱۳	رسالهٔ مولر
۱۱۹	ابن مقفع
۱۲۱	تعریف اصطلاحات
۱۲۱	مادی
۱۲۲	اوستائی
۱۲۳	زند
۱۲۳	فارسی باستان
۱۲۴	پهلوی
۱۲۷	هزوارش
۱۲۸	یازند و یارسی
۱۲۹	فارسی جدید
۱۲۹	لهجه‌های ایران
۱۳۰	امیر یازواری و باباطاهر
۱۳۴	فهرست لهجه‌های مهمتر
	فصل سوم: ادبیات ایرانیان قبل از اسلام با شرح
	مختصری از اساطیر شاهنامه
۱۳۵ - ۱۹۰	
۱۳۵	یک توضیح شخصی
۱۳۹	قسمت اول: آثار ادبی هخامنشی
۱۴۵	انحطاط زبان و مذهب در کتیبه‌های متأخر
۱۴۶	قسمت دوم: اوستا

صفحه	
۱۴۶	نظرات بدوی گلندر (۱۸۸۸ میلادی)
۱۴۶	نظرات بعدی دارمستتر (۱۸۹۳ میلادی)
۱۴۷	نظر بعدی گلندر (۱۸۹۶ میلادی)
۱۴۸	اوستای زمان ساسانیان
۱۴۹	يك شباهت عجيب
۱۵۰	تقسیمات اوستای کنونی
۱۵۱	یسنا
۱۵۱	ویسپرد
۱۵۲	وندیداد
۱۵۲	یشتها
۱۵۲	شاهد دیگری از بازگشت عقائد و مراسم مذهبی قدیم در مشرق
۱۵۴	خرده اوستا
۱۵۵	مرور اوستا و يك نظر اجمالی و انتقادی بطور کلی
۱۵۶	قسمت سوم : ادبیات پهلوی
۱۵۶	کلمات پهلوی روی سکه‌ها (۳۰۰ قبل از میلاد تا ۶۹۵ بعد از میلاد)
۱۵۷	کتیبه های ساسانی
۱۵۷	ادبیات پهلوی
۱۵۸	نسخه های خطی پهلوی
۱۵۸	کم و کیف ادبیات پهلوی
۱۶۱	مینوی خرد
۱۶۲	اردویراف نامک
۱۶۳	ماتیگان گجستک ابالش
۱۶۳	آندرز خسروکواتان
۱۶۳	آثار پهلوی غیر دینی
۱۶۶	آثار زردشتیان بزبان پارسی
۱۶۷	وجود شعر در عهد ساسانیان
۱۶۸	قسمت چهارم : حماسه ملی ایران
۱۶۹	مندرجات شاهنامه
۱۷۰	خاندان پیشدادیان
۱۷۱	جمشید